

Risker och rötter.

Sexualitet och riskbedömning i ett historiskt perspektiv.

Bi Puranen

På grund av okunnighet, fördomar, syndabockstänkande och klassmotsättningar har i västvärldens historia sexualiteten använts som förvändning för förtryck och förföljelse. Veneriska sjukdomar och farsoter har under tidernas lopp gått bärsärkagång med skam, vanställdhet och förintelse i följe.

I artikeln dokumenteras gångna tiders ohyggliga missgrepp – kan vi idag inför AIDS-hotet dra lärdomar, kan den enskilde och samhället överleva under människovärdiga former?

Bi Puranen är fil dr och knuten till Forskningsarkivet för nya media, Umeå universitet.

”Risken hör till själens väsentliga behov.

Frånvaron av risker ger upphov till ett slags leda som förlamar på ett annat sätt än rädslan, men nästan i lika hög grad.” (1)

När Simone Weil skriver så, menar hon med risk varken statistikerns kalkylerade risk eller den empiriskt konstaterade utan snarare den egna personens subjektiva uppfattning av risk. Det är vår föreställning om vad som är ett riskfyllt beteende snarare än sannoliketskalkyler och epidemiologiska resonemang som avgör hur framgångsrika vi kommer att bli i kampen mot aids.

Vad är risk?

Risikforskning, det är en gränsvetenskap med rötter i det djupt mänskliga.

Lite förenklat skulle vi kunna säga: risken, det är att något önskat inträffar, chansen, den positiva motsvarigheten.

Hur gör vi egentligen våra risk/chans bedömningar? Vet vi det ens själva?

Genom uppkomsten av aids har riskerna med nya

sexuella kontakter ökat drastiskt. Och vi undrar oroligt: – Är det dags att sluta leka nu? Vilka är oddsen? Lola Lopes, amerikansk riskforskare svarar så här:

”The problem is not simply that decisions must sometimes be made about ”gambles” to be ”played” only once. Rather, the more fundamental problem is that whatever policy the person adopts for managing the myriad of risky operations that come along, that policy must ”pay off” within the finite time span before one’s stake – or one’s life – runs out.” (2)

Livet är ett ständigt risktagande. Risken att dö är som bekant hundra procentig. Somliga risker har vi kunskap om men förtränger. De flesta riskerna är vi överhuvud taget inte medvetna om. Några få påminns vi ständigt om. Ibland väljer vi att ta risker ibland avböjer vi. Viljan att förstå vad som styr våra beslut, det är riskforskningens kärna. Medlen för att uppnå detta kan ibland vara kvantitativa, ibland kvalitativa. När det gäller aids är vi i huvudsak hänvisade till den senare kategorien.

Varför erkänner vi vissa risker men förnekar andra?

Mycket tyder på att det *inte* är vår kunskap om olika risker utan snarare de mentaliteter som omger oss i vår vardagsmiljö som är avgörande. (3)

Vårt yrke och de förväntningar som ställs på oss är andra viktiga omständigheter. Vår plats i samhällshierarkin gör oss olika benägna att våga erkänna olika typer av risker. Man talar inom modern riskforskning om den kosmopolitiska världen och ”nära-kära” världen som två helt olika världar med skilda riskbedömningar inom ett och samma samhälle, t ex Sverige.

”Nära-kära-Sverige” reagerar kraftigt mot kärnkraften, Tjernobyli osv medan det kosmopolitiska

teorier.

En intressant studie är Donna Harraways undersökning av den sociala strukturens inflytande på primatforskningens historia. (8) Hon granskar olika vetenskapliga antaganden och värderingar som handlar om makthierarkier mellan hannar och honor. Hon analyserar också könsfördomar, som har att göra med manliga och kvinnliga forskare skilda tolkningar.

Kulturbetingat sexualmönster?

Sexualitetens historia är till stora delar ännu outforskad. Men det är ett expansivt forskningsfält som i mycket bestrider de sociobiologiska teorier som länge dominerat.

Det lilla vi vet tyder på att sexuellt beteende är mycket känsligt för påverkan. Det gäller både den egna och familjens anpassning till olika livsvillkor, t ex antalet möjliga barn, ålder för sexualdebut etc, men också anpassning till förändrade samhällsliga normer, t ex kyrkliga förordningar och liknande.

En spännande inledning till ämnet är Michel Foucaults "Sexualitetens historia". (9) Han ges oss många slående exempel på sexualitetens kulturkänslighet. Samtidigt som han också avfärdar mycket av den mytbildning som frodats i brist på vetenskapliga studier.

Föreställningen om ett ymnigt livsbejakande sexliv bland den grekiska antikens fria medborgare vederläggs. Ett noggrant studium av antikens texter tyder tvärtom på en betoning av värdet av avhållsamhet och trohet. Det var en närmast asketisk livshållning. Men det hindrade inte att gosse/man-kärleken (adonisdyrkan) också var vanlig. Skillnaderna mellan hetero- respektive homosexuella förhållanden var inget större problem. Sexualiteten var snarare ett kvantitativt problem. Det gällde att inte alltför ymnigt slösa med den manliga livssaften.

Denna återhållsamhet var helt frivillig. Den byggde på de fria männens egna värderingar. Det fanns varken lagstadgade förbud eller syndaföreställningar som kodifierade denna asketiska livshållning. Ett memento i dagens debatt.

Det antika grekiska samhället var ett mansdominerat samhället. Samtidigt utgjorde kurtisanerna ett självklart och aktat inslag i stadsbilden. Under den

romerska antiken sker en uppvärdering av kvinnan och av äktenskapet. Gosse/man-kärleken får en allt mer underordnad roll.

I det nykristna samhället fastställdes mycket stränga regler kring vad som var acceptabelt och inte. Nu inleddes den omfattande kodifiering av det sexuella beteendet som i så hög grad satte sin prägel på medeltidens Europa – i varje fall till det yttre.

I högmedeltidens Europa odlades ridderligheten som ideal. I Georges Dubys "William Marshal eller Den bäste riddaren i världen" ses kärleken helt och hållet som en känsla mellan män. (10) Den kult av den "höviska kärleken", som utvecklades i högmedeltidens roman- och sånglitteratur, är enligt Duby till för att dölja detta förhållande.

Men medeltiden är inte något enhetligt begrepp. Det fanns förstås inte heller någon enhetlig sexualmoral. Vi möter allsköns vidskepelse och skräck, en sexualfientlig kyrka men också en frodig folklig sexualitet.

Heinsohn och Steiger har i "Die Vernichtung der weisen Frauen" aktualiserat flera centrala skrifter som ger oss kunskap om den medeltida kvinnans ställning (11). De diskuterade badhuskulturen, synen på prostitution och ger oss en bild av kvinnans relativt suveräna ställning fram till mitten av 1300-talet. Heinsohn och Steiger analyserar utförligt orsakerna till varför kvinnan förlorar denna ställning.

Kvinnoförföljelser

Under 1300-talet ordnade sk *charivaris*, det var gäng av unga upptågsmakare som bröt sig in i kyrkorna, chikanerade brudföljen, enleverade och våldförde sig på kvinnor. (12)

Den långa ynglingatiden utgjorde ett problem, särskilt i Europas växande städer. Jacques Rosiaud beskriver hur unga arbetare drev omkring på gatorna om natten och "jagade kjoltyg", kollektiva våldtäkter var vanliga.

Religionskrigen och reformationen försvagade kyrkans ställning. Gamla sedvanor, t ex karnevaler, var allmänt förekommande trots att kyrkan motarbetat dem. Fastan var traditionellt en tid av avhållsamhet från mat och könsliv. Men det var inte ovanligt att fastan föregicks av en karneval. Idealen för

.....
Hur kunde den kvinnliga sexualiteten utvecklas under sådana förhållanden. Hur hanterades den svåra avvägningen mellan behov av att kontrollera reproduktionen och lusten att bejaka sin sexualitet?
.....

dessas karnevaler var långt ifrån kristendomens asketiska ideal. Man betonade synd och vållust. Det gällde att bryta mot alla sexuella förbud. (12)

Karnevalerna utgjorde ett hot mot kvinnofriden. Det fanns också en tydlig klassmässig aspekt på karnevalerna. Le Roy Ladurie beskriver i sin bok om "Karnevalen i Romans" år 1580, hur de fattiga männen särskilt bespetsade sig på att erövra de rikas hustrur och döttrar. Dessa ansågs vackrare och yngre än de "fattigas". (13)

I kontrast till dessa brutala sedvänjor stod de skungdomsstiften. Där ägnade man sig åt kurtis i mer avslipade former. Den kvinnliga "novisen" blev föremål för dyrkan snarare än förödmjukelse. Men dessa stift var främst en överklassföreteelse med begränsad spridning.

Man frågar sig stilla huruledes den kvinnliga sexualiteten kunde utvecklas under sådana förhållanden. Hur hanterades den svåra avvägningen mellan behov av att kontrollera reproduktionen och lusten att bejaka sin sexualitet?

Vi vet inte särskilt mycket om kvinnornas värld, än mindre om deras sexualitet. Till och med He-loises klassiska kärleksbrev till Abélard tros vara skrivna av en man.

Kvinnans möjliga makt var av mer indirekt slag än männens. Hon besatt den sortens kunskap som gällde livet, döden, reproduktionen. Männen trodde att kvinnan stod i kontakt med magiska krafter. Den kraften var männen rädda för. Den rädslan tog sig många uttryck. Ett av de mer välkända är häxprocesserna.

Häxprocesserna

De förekom under mer än tre sekel och i större delen av Europa. Häxprocesserna florerade i en tid av ängslan och osäkerhet. Feodalväsendet föll sönder och samman, ständiga småkrig, kringvandrande

legosoldater, missväxter och farsoter hörde till vardagen. (15) Det är inte svårt att förstå att behovet av att utse syndabockar var stort.

Enligt Otto Steiger mfl finns en direkt koppling mellan farsoternas härjande, framförallt digerdöden, och häxprocesserna. Kvinnorna hade kunskap som kunde kontrollera reproduktionen. När Europas befolkning decimerats med över 1/3 fanns det starka intressen som verkade för en ökad nativitet. Kunskapen om örter och olika preventivmedel bannlystes av påven och häxprocesserna tilltog i styrka. (16)

Präster och munkar levde i celibat. Sexualiteten var ju en synd. Rita Fagerström och Kalle Achte beskriver i "Psykiatriska aspekter på häxförföljelserna" hur kyrkan genom *inkvitionen* och den sk *Häxkammaren* metodiskt förföljde och dömde kvinnor till döden. (17)

Vi vet dock att även män anklagades för häxeri om än i betydligt mindre omfattning än kvinnorna. Antalet anklagade är okänt. Fagerström och Achte nämner nio miljoner anklagade. Även om detta låter osannolikt mycket med tanke på det medeltida Europas befolkningsnumerär är ändå fenomenet betydande för hur synen på kvinnor och sexualitet kan förändras bara över några decennier.

Häxkammaren var en dåtida bestseller, som efter utgivningen år 1487 återkommande nytrycktes i nära 200 år. Häxkammaren innehöll både fallbeskrivningar och förslag till olika bestraffningar.

Häxkammaren var fylld av smaskiga pornografiska detaljbeskrivningar om vad som timade under den sk häxsabbaten. En intressant iakttagelse är att en del av de anklagade kvinnornas "bekännelser" innehåller sådana sexuella fantasier som bara förekommer bland män. Fagerström och Achte menar att dessa förföljelser tjänade som substitut för det sexualliv som förmenades kyrkans tjänare.

Häxkammaren och de många förhørsprotokoll som inkvitionen domstolar efterlämnat ger oss en

.....
En del av de anklagade kvinnornas "bekännelse" innehåller sådana sexuella fantasier som bara förekommer bland män.
.....

inblick i tidens sexualsyn. (18)

Trots att häxförföljelserna förbjöds genom lagstiftning i de flesta europeiska länderna under 1600- och 1700-talen fortsatte rättegångarna mot trolldom, ofta med döden som straffpåföljd. Så sent som i 1734 års lag stadgades det tex i Sverige om dödsstraff för trolldomskonst.

Liderliga präster

Parallellt med denna sexualskräck blomstrade en sexuell lössläpphet som vi har svårt att föreställa oss. I renässanspåvarnas Rom frodades liderligheten. I en påvlig ceremonimästares dagbok från åren 1484–1506 beskrivs tex den sk *kastanjebaletten*. 50 kurtisaner dansade efter middagen med påvens gäster, "först klädda, sedan nakna". Därefter kastades det kastanjer i mängd på golvet och bland kandelabrarna. Kurisanerna ålade och kröp efter dem. Gästerna eggades av åsynen. Festen fullbordades i en orgie av idel samlag. De som lyckades, som det heter, "genomföra akten flest gånger" belönades med siden, sammet och vackra kläder av påven och hans syster som skrattande tittade på. (19)

Fördömandets oförmåga

Sida vid sida existerade celibattvånget och ett liderligt leverne bland kyrkans tjänare. Somliga av dem hade så fullständigt tappat kontrollen över sitt libido att meninge man såg sig föranlåten att ingripa. Många protesterade mot deras livsstil men kyrkans egen ledning stod maktlösa.

Är inte detta ett synnerligen åskådligt exempel på hur lite vi förmår med våra förbud och regler i envig med sexualiteten?

I försöken att kontrollera sexualiteten bland kyrkans tjänare gick man så långt att påven Paul IV to m förbjöd nunneklostren att hålla hanhundar! Brotten mot kyskhetslöftet var många och har med gott humör skildrats av bla Boccaccio. Allmänheten förslog särskilda glädjehus för kyrkans tjänare så att deras döttrar och fruar skulle få gå lugna på gatorna. Dessa bordeller blev en naturlig del i gatumiljön i tex Venedig och bestod ännu intill 1700-talets slut då en förändring skedde.

"Det blev inte längre *comme-il-faut* med särskil-

Det blev inte längre *comme-il-faut* med särskilda glädjehus för klerikala behov.

da glädjehus för klerikala behov" skriver P C Jersild i romanen "Den femtionde frälsaren". En roman förvisso, men med sitt stoff hämtat ur verkligheten (20).

Bordellerna hade tidigare haft status av att vara offentliga glädjehus. Rossiaud beskriver badinrättningar med "sängar överallt och inga badanordningar någonstans". (21)

Tanken går till våra dagars bastuklubbar.

Efter en våg av nypuritanism stängdes många bordeller. Le Roy Ladurie anser att detta bidrog till att ynglingarnas aggressivitet riktades mot just de rikas flickor och hustrur. Särskilt de explosioner av sexuell galenskap som förekom i samband med karnevalerna kring fastan tillskrivs frusterade unga mäns behov av att få "utlopp för sina instinkter. (22)

Men pendeln svängde. Reformation och motreformationen fick oväntad draghjälp från mikroorganismernas värld.

Syfilisen gör entré

Det var här bland kungarna, kurtisanerna och prästerna som syfilisen först fick fäste i Europa. Det var en sjukdom som satte djupa spår, som förändrade livsstilen och inte minst attityderna till sex. Det kan finnas anledning att återvända till den historien, nu igen. (23)

För knappa fem hundra år sedan reste Columbus mannar västerut över haven. Man upptäckte den "Nya Världen". Förutom utbytet av varor och slavar byttes även sjukdomar. Indianerna drabbades hårt av smittkopporna och mässlingen. Européerna fick bla syfilisen i utbyte. Tidpunkten och platsen för syfilisens första kända utbrott stämmer väl med denna teori.

Det finns också en annan teori med innebörden att syfilis helt enkelt var en gammal känd spirokettinfektion som funnit ett nytt och effektivare spridningssätt.¹⁸ Man har i laboratorieförsök visat att den spiroket som framkallar syfilis inte skiljer sig

från den som framkallar *framboësia*. Och framboësia var en sjukdom som under medeltiden, tillsammans med bla lepra, benämndes spetälska. Man anser att denna spiroketinfektion liksom tuberkulosen tillhör mänsklighetens allra tidigaste sjukdomar. Lepra och framboësia spreds huvudsakligen genom hudkontakt. Genom ökad ylleproduktion och olika religiösa kampanjer under 1500- och 1600-talen förbättrades gemene mans beklädnad avsevärt och dessa sjukdomar skulle därmed ha hamnat i en överlevnadskris. Skillnaderna i symptombilden hos syfilis respektive framboësia skulle enligt dessa teorier kunna förklaras med skillnaderna i spridningsvägar från en värdorganism till en annan. Medan framboësia som nämnts främst spreds via hudkontakt överfördes syfilis främst genom infektion av könsorganens slemhinnor. Mot denna teori talar dock det synnerligen aggressiva förlopp som syfilisen fick kring sekelskiftet 1500 i Europa. Det liknar i mycket en "virgin-soil" reaktion.

Tidigare okända infektioner brukar slå mycket hårt mot en befolkning. Smittämnet är okänt och människorna saknar immunologiskt skydd mot det samma. Efter en tid, kanske något havlsekel, övergår sjukdomen till en lugnare fas, den blir endemisk, dvs allmänt spridd. Då är den ofta inte längre så aggressiv. Dels har människan byggt upp ett immunologiskt försvar mot sjukdomen, dels kan sjukdomens egen virulens (smittfarlighet) ha förändrats.

Bland indianerna ansågs syfilisen vara endemisk när européerna anlände. Det var en förhållandevis mild sjukdom. Spanjorerna drabbades däremot hårt. Sjukdomen var okänd hos dem. Man kallade det en ny sorts koppor när de återvände till Europa. Det tog tid innan man förstod att det inte bara var en engångsinfektion som sedan försvann utan en sjukdom som ständigt kunde blossa upp som tex nervsyfilis i långt framskridet stadium. Nervsyfilis är en smärtsam och grym form av sjukdomen. Det centrala nervsystemet skadas, ofta med dementia paralytica, s k hjärnuppmjukning, som följd. Innan det slutstadium, efter kanske tjugo år, har den smittade genomgått ett flertal olika sjukdomsstadier med otäcka hudutslag, feber och trötthetssymptom. Sjukdomen har sålunda ett långdraget förlopp. De olika stadierna varvas med perioder av symptomfri-

het. Smittfarligheten är störst de första åren men avtar aldrig helt. Sjukdomen sprids främst via samlag men även via saliv och amning. Barn smittas redan i moderlivet och föds blinda, döva eller missbildade om de alls överlever.

Ändrade umgängesformer

Syfilisen spreds som en löpeld genom 1500-talets Europa. Sexualmoralen var som nämnts fri. Till följd av de instabila politiska och religiösa förhållandena var stora folkgrupper i rörelse. Kondottiärerna, gesällerna och pilgrimerna, som var högrörliga grupper, bidrog tillsammans med prostituerade till en effektiv spridning till Europas alla hörn. Var helst soldaterna drog fram spreds syfilisen. Det gjorde att sjukdomen överallt fick bära namn efter fienden, det blev "fransosen" i Italien, "neapolitanska kopporna" i Frankrike och "spanska kopporna" i England. Turkarna kallade den "de kristnas sjukdom" och de kristna kallade den "turkarnas sjukdom", japanerna kallade den "kinesisk lustsjuka", ryssarna kallade den "polska sjukan" osv. Ingen ville kännas vid den.

Syfilisens härjningar ledde till en omfattande förändring av vårt umgängesliv. Under medeltiden levde människorna fysiskt nära varandra. Man sov i samma säng, åt ur samma fat, drack ur samma mugg, badade i samma kar osv. Badstugorna var som nämnts, uppskattade mötesplatser.

När syfilisen härjat en tid ändrades detta mönster. Man förstod snart att det var en smittosam könssjukdom. Många undvek badstugorna av rädsla att bli smittade. De redan sjuka ville knappast visa upp sina vanställda kroppar.

Anpassningen till syfilis

Men man häpnar också över hur snabbt somliga anpassade sig till de nya villkoren. Ett exempel på detta är modets följsamhet.

.....
Sjukdomen fick bära namn efter fienden, det blev "fransosen" i Italien, "neapolitanska kopporna" i Frankrike Och "spanska kopporna" i England osv.

.....

Kondomens historia är mer än två tusen årig.

.....

Hos en del syfilitiker utvecklades otäcka hudutslag, bla i pannan och i hårbotten, en sk *corona veneris*, dvs venerisk krona. För att dölja detta började männen med peruk och kvinnorna med att bära hängsmycken i pannan. Man kan se dessa smycken på Leonardo da Vincis målning av den syfilitiska "La belle Ferronière. Ferronière blev sedan en allmän benämning på kaméer och smyckade pannband som snart blev högsta mode.

I den tidigare nämnda dagboken från Alexander den VI:s tid berättas hur påven aldrig lämnade sitt residens utan att ha en mask för ansiktet. Masken avsåg att dölja de fläckar som vanställde hans anletsdrag. (24) Också dessa masker blev snabbt mode.

Ett annat exempel på anpassning är bruket av kondomer. Kondomens historia är mer än två tusen årig. Tunna djurhinnor användes redan under Antiken.

På 1500-talet nyupptäcktes kondomen. Det var i den norditalienska lärodomsstaden Padua. Skyddet bestod av en liten bit rent linne så stor att den passade över ollonet. Sedan kunde förhuden behändigt dras över det linnetäckta ollonet. Avsikten var uttryckligen att skydda sig mot "fransosen" dvs syfilis. (25)

Sjukdom som syndastraff

Religionens och kyrkans makt växte. Denna makt användes bla till att söka omforma en del av våra beteenden och normer. Syfilisen betraktades som syndarens straff. Något som han gott kunde få genomlida.

Sjukdom som syndastraff är ett sätt att reagera som återkommer som ett omkväde genom historien. (26) Även om vi idag tror oss vara mer upplysta och civiliserade är det primitiva krafter som lurar under ytan. Hur snubblade nära är det inte att utse syndabockar? När det gäller aids är det mycket lätt.

Rädslan är en farlig kraft

Om 1800-talets syfilis sades det att rädslan för

sjukdomen, inte religionen, var det som bevarade de "eviga värdena": familjelivet, sedligheten och kvinnans renhet. Ångesten skapade en hel kultur som etablerade kvinnans huldhet som sin symbol för att kunna bestå vidare. Den höll hustrurna trofasta och bevarade döttrarna som jungfrur. I tider då syfilisen blev mildare då ansågs osedligheten tillta. (27)

Dessa förenklade orsaksresonemang har mycket lite med den historiska verkligheten att göra. Men som föreställningar om och attityder till olika förhållanden har de varit verksamma. Även mentaliteter är en mäktig faktor i historien.

Idag bygger resonemangen om "den goda räds-lan" inför aids på samma resonemang. Religionens väcktare kopplar samman aids och andra sexuell överförbara sjukdomar med sexuell lössläpphet. Vi är inte skapade för tillfälliga sexuella kontakter säger de.

Naturen självt slår tillbaka mot ett sådan levnads-sätt.

Det är tid för en uppstramning av sexualmoralen".

Men kan man då inte med samma logik hävda att barn inte är skapade för att leka med varandra eftersom de då smittas av mässling, röda hund eller vattkoppor? Kan man då inte hävda att det är naturen självt som slår tillbaka mot oss nära vi går i kyrkan och smittas av bänkgrannens influensa?

Ja, det behövs en förändrad sexualsyn. Men skälen är inte i första hand religiösa även om religionen borde aktivt kunna hjälpa till i den processen, på ett positivt sätt, inte med skrämsel och hot.

Lika lite som man i 1800-talets samhälle kunde skrämman unga män som satte sin och sina anhörigas framtid på spel genom ett besök hos en prostituerad, lika lite kan man idag förmå med skrämsel. Trots att vi har effektiva terapier mot de flesta av infektionssjukdomarna, däribland de sexuellt överförbara (STD) är de nu mycket vanligt förekommande.

STD

Mer än 100 miljoner nyinsjuknar årligen i gonorré. Det är troligen den mest prevalenta bakterieinfektionen på jorden. (28) Över tre miljoner drab-

bas årligen av chlamydia i USA, två miljoner drabbas av gonorré och över en miljon amerikanska kvinnor får svåra underlivsinfektioner. Samtidigt hymlas det om kondomförsäljning. I bigotteriets USA förbjöds man att överhuvud nämna förteelser som syfilis och gonorré i radioutsändningar så sent som 1934. Samma år föddes det 60 000 barn med syfilitiska skador i USA.

Kraftfulla mediciner allena är inte särskilt effektiva vapen i kampen mot olika infektionssjukdomar om man inte samtidigt lyckas motivera människor till ett långsiktigt förändrat beteende. Det gäller i synnerhet de sexuellt överförbara sjukdomarna. Den gamla stränga lagstiftningen har i det sammanhanget demonstrerat sin oförmåga. Så sent som i slutet på 1960-talet när man i Sverige ännu hade kvar den hårda lagstiftningen lyckades man inte, trots ett rigoröst tillämpande av lagen, hindra en gonorréepidemi. Det var andra förhållanden som vi ännu idag inte till fullo förstår som förmådde vända gonorrékurvan nedåt. (29)

Moral och lagstiftning

Vi kan inte bestämma hur människor skall bete sig. Men vi kan beskriva läget, tala om vad som är möjligt att göra. I gångna tider var skrämsel och hot om domedagen vanliga. Även idag återfinns de som förfasar sig över demoralisering och förfall, de som ropar på hårda tag och moralisk upprustning. Men moral är något helt annat. Moral har med värderingar och kvaliteter i våra förhållanden till medmänniskor att göra.

Man kan inte moralisera över människors risktagande, inte säga "tag inga risker". Budskapet måste vara: — Var medveten om vad Du gör. Tänk efter före. Väg dina risker". Lagar och föreskrifter hör samman med moral och känslor. De hör samman med och är kulturbestämda. I tider av snabb förändring blir det lätt diskrepans mellan regler och livsstil. Det gäller både våra egna regler och samhällets i sin helhet. Då gäller det för oss människor att själva finna fram till vilka regler som måste gälla, inte pga att någon auktoritet kräver det eller pga sedvanan eller för att det är straffbelagt utan just därför att vi själva inser reglernas nödvändighet.

De regler som vi idag förväntar oss att de smittade skall leva efter gäller också för oss andra.

Socialmedicinsk tidskrift nr 5–6 1987

Samhället har utvecklat regler för hur vi skall beskyddas varandra. Men det krävs också en inre utveckling för att efterleva reglerna. Det är en fråga om att förändra inget mindre än just oss själva. Aidshotet ställer krav på en sådan inre disciplin. Det är inte utan anledning som aids benämns "vår tids pest". Aldrig förr har denna slitna liknelse varit så relevant som nu.

Våga var optimistisk

Det är lätt att bli resignerad när vi ser att de skrämmande prognoser om en aidsepidemi som gjordes för några år sedan besannas. (30) Det finns forskare som hävdar att tiotals miljoner människor kommer att dö i aids inom en tioårsperiod. Inom två årtionden kan mellan 50 och 100 miljoner vara bärare av viruset.

Trots dessa mörka prognoser och trots att vi ännu inte kan märka någon entydig minskning av STD eller någon större ökning i kondomförsäljningen tar jag mig ändå friheten att avsluta med en lovsång till optimismen. Det är Edgar Borgenhammar som formulerat den:

"Optimismen, tron på det meningsfulla i existensen, är en väsentlig faktor i det hälsomedel som heter tillit. Det ligger en styrka i att våga vara optimist i hjärtat även om man skulle vara pessimist i hjärnan. En pessimist vinner, som bekant, varje gång han förlorar" (31)

REFERENSER

1. Simone Weil citerat efter Borgenhammar, Edgar "Vad är acceptabel risk?", opubl manus, 1986-10-17, Nordiska Hälsovårdshögskolan.
2. Lopes, Lola, "Notes, Comments and New Findings: Decisionmaking in the Short Run", *Journal of Experimental Psychology*, 7, 1981 s 377–385.
3. Douglas, Mary "Risk." "Acceptability According to the Social Sciences" Routledge & Kegan Paul, London 1986 samt von Wartburg, Walter P "Drugs and the Perception of Risks" *Swiss Pharma*, 6, 1984 sid 21–23.
4. Douglas, Mary & Wildavsky, Aaron, "Risk and Culture; An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers", University of California Press. 1982 samt Zetterberg, Hans L, "Igår och imorgon. Risker och rötter i vårt nära-kära Sverige", *Svenska Dagbladet* 16/2 1987, och Dyring, Eric "Risk och sannolikhet, politiskt sprängstoff", *Dagens Nyheter*, 18/5 1986.
5. Bowen, Otis, Anförande hållet på pressklubben i Washington, 11 jan 1987.
6. Sköld, Bo "Detta de kallar kärlek", 1986.

7. Lowe, Marian "Sociobiology and Sex Differences, *Signs*, 4 1978 samt Merchant, Carolyn, "Isis nya medvetenhet", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 4 1984 sid 7–16.
8. Haraway, Donna, "Animal Sociology and Natural Economy of the Body Politic", *Signs*, 4, 1985 samt dens "The Biological Enterprise: Sex Mind and Profit from Human Engineering to Sociobiology" *Radical History Review*, 20, 1979.
9. Foucault, Michel, "*Histoire de la sexualité I: La volonté de Savoir*" (1976), sv övers "Sexualitetens historia", "Viljan att veta". Gidlunds 1980.
10. Duby, Georges, "*William Marshal eller den bästa riddaren i världen*". Atlantis 1986.
11. Heinsohn, Gunnar & Steiger, Otto, "*Die Vernichtung der weisen Frauen, Hexenverfolgung, Menschenproduktion, Kinderwelten*. Bevölkerungswissenschaft, März Verlag, 7:e uppl 1986.
12. Rossiaud, Jacques, "Fraternités de jeunesse", *Cahiers d'histoire*, 1–2, 1976.
13. Le Roy Ladurie, Emmanuel, "*Le Carnaval de Romans*". *De la Chandeleur au mercredi des Cendres 1579–1580*." 1979, sv övers: *Karnevalen i Romans. Från kyndelsmäss till askonsdag 1579–1580*." Atlantis 1982.
14. Ibid sid 250.
15. Braudel, Ferdinand, *Civilisation matérielle et capitalisme. Les Structures du Quotidien: Le Possible et l'Impossible* Paris 1979, sv övers: "Det möjligas gränser. Civilisationer och kapitalism 1400–1800", Stockholm 1982; Jonas, Wolfgang (hrsg) "*Die Produktivkräfte in der Geschichte*", Dietz Verlag Berlin 1969 samt Nordberg, Michael, "*Den dynamiska medeltiden*" Tiden 1986.
16. Heinsohn, Gunnar, Knieper, Rolf & Steiger, Otto: "*Menschenproduktion. Allgemeine Bevölkerungs-theorie der Neuzeit*", Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1979, sv övers: "Människoproduktionens historia. Allmän befolkningsteori för den nya tiden", Arkiv 1982 samt Heinsohn, G & Steiger O "The Economic Theory of Fertility. An Alternative Approach for an Economic Determination of Procreation", opubl Diskussionsbeiträge zur Politischen Ökonomie, Universität Bremen 1979, samt desamma "Why Historical Demography Has Failed to Explain the Population Developments of Modern Times", opubl, Diskussionsbeiträge zur Politischen Ökonomie, 1980 och Heinsohn, G & Steiger, O, ibid (1986).
17. Fagerström, Ritva & Achte Kalle "Psykiatriska aspekter på häxförföljelserna" *Observanda Medica Ferrosan*, vol 13,3 1986.
18. ibid samt Summers, M, *The History of witchcraft and demonology*", University Books, New York 1956 samt Le Roy Ladurie, Emmanuel "*Montaillou, villa-ges occitan de 1294 à 1324*" Gallimard 1975, sv övers: Montaillou, *En fransk by 1294–1324*", Atlantis 1980 samt Ginzburg, Carlo "*Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500*" Torino 1976, sv övers: *Osten och maskarna. En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen*" Ordfront 1883.
19. Burchard, John "*Pope Alexander VI and His Court*" Utdrag ur den påvliga ceremonimästarens dagbok för åren 1484–1506, red Glaser, F L. New York 1921, sid 155 citerat efter Tuchman, Barbara "*The March of Folly*" 1985, sv övers: "*Dårskapens vägar*", Atlantis 1985, sid 96.
20. Jersild, P C "*Den femtionde frälsaren*", Bonniers 1984, sid 25.
21. Rossiaud, Jacques "Prostitution, jeunesse et société dans les villes du Sud-est au XV siècle" *Annales, Économies société civilisation* 31, 1976, se även Heinsohn & Steiger 1986 sid 59 ff.
22. Le Roy Ladurie; 1982.
23. Puranen, Bi "*En rädsla som bränner likt glödande kol. Aids och samspelet mellan människa, miljö och sjukdom i ett historiskt perspektiv*" dansk övers i "*Akilleshälen. En bog om aids og samfund*", Christian Ejlers Forlag, Kph 1986, Puranen, Bi "Tidens sjukdomar är tidens själ", *Ottar* nr 1 1986, sid 83 ff; McNeill, William H "*Plagues and Peoples*" Penguin 1976 sv övers: "*Farsoterna i historien*", Gidlunds 1985 samt Bergmark, Matts "*Från pest till polio*", Prisma 1983.
24. Burchard ibid sid xxii efter Tuchman ibid 1985 sid 95.
25. Hachzell, Siv "*Med kondom under 2 000 år*", *Ottar*, 1 1986 sid 75–82.
26. Sontag, Susan "*Illness as Metaphor*" 1977, sv övers: "*Sjukdom som metafor*", Brombergs 1981, Puranen, Bi "*Tuberkulos. En sjukdoms förekomst och dess orsaker Sverige 1750*. 1980 diss Umeå Studies in Economic history 7, 1984; Puranen, Bi "Det är du som bär skulden. Om lungsot, alkohol- och morfinmissbruk i en familj". Kommentar till Eugene O'Neils "Lång dags färd mot natt", *Riksteatern* 1986. Koch, Michael, G "*Aids – vår framtid?*" Carnegieinstitutet 1985, sid 457 f.
27. Bjørnboe, Jens, "*Drømmen og hjulet*", 1964. Den norske bokklubben 1970.
28. Brandt, Allan M "*No magic Bullet. A social history of Veneral Disease in the United States since 1880*" Oxford University Press, New York 1985.
29. Rapport Ds S 1985: 3 i anslutning till smittskyddskommitténs betänkande "Om smittskydd", Socialdepartementet.
30. Koch, Michael G "Aids – perspectives of a malignant situation (On the need of avoiding surprises) opubl sept 1986 samt Koch, M ibid (1985).
31. Borgenhammar, E ibid 1986 sid 22.